

**КОНСТИТУЦІЙНІ ЗАСАДИ ЗАХИСТУ ПРАВА ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОЇ ВЛАСНОСТІ
В УКРАЇНІ****CONSTITUTIONAL PRINCIPLES OF INTELLECTUAL PROPERTY RIGHTS
PROTECTION IN UKRAINE****Лисенко І.В., к.ю.н., доцентка,
завідувачка кафедри права***Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»***Кузьменко О.В., к.п.н., доцент,
доцент кафедри права***Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»***Гаряєва Г.М., доцентка кафедри права***Національний технічний університет «Харківський політехнічний інститут»*

У статті з урахуванням здобутків сучасної правової доктрини та конституційного законодавства здійснюється аналіз та формується підхід щодо розуміння конституційних засад захисту права інтелектуальної власності в Україні.

У статті констатується доволі високий рівень самодостатності конституційних засад захисту права інтелектуальної власності, що на думку авторів підтверджується такими моментами. По-перше, норми Конституції України як універсального нормативно-правового акту стосуються вимог до законодавця, який повинен уживати заходів щодо детального врегулювання питань захисту права інтелектуальної власності та правового режиму її використання. По-друге, самодостатність конституційних засад захисту права інтелектуальної власності знаходить свій прояв у безпосередньому гарантуванні права інтелектуальної власності. Зважаючи на те, що відповідно до частини третьої статті 8 Основного Закону України, норми Конституції України є нормами прямої дії, а звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується, то це вказує на особливу роль конституційних засад захисту права інтелектуальної власності полягає у тому, що саме Конституція України, маючи суттєвий правозахисний потенціал, формує умови для побудови інституційної системи захисту прав і свобод людини та громадянина, у тому числі й права на інтелектуальну власність. Ідеться про запровадження на конституційному рівні різнорівневої та різноспрямованої системи інституцій, що формують цілісний механізм захисту права інтелектуальної власності. Причому такий механізм налічує національні як судові, так і позасудові органи, а також передбачає можливість звернення до міжнародних органів та установ (універсальних та регіональних).

Тому, Конституція України як універсальний нормативно-правовий акт найвищої юридичної сили містить міцні та вельми продумані з точки зору правової визначеності конституційні засади захисту права інтелектуальної власності як важливої та необхідної умови динамічного розвитку всього соціуму. Слід визнати особливо важливим те, що суттєва частина таких засад має місце безпосередньо у засадах конституційного ладу України, які беззастовідно розглядаються як «Конституція для Конституції», і відрізняються найвищою юридичною силою та максимальною стабільністю. Все це говорить про міцне та належне конституційне підґрунтя як для безпосереднього застосування в аспекті захисту цього права, так і для подальшого урегулювання на рівні поточного законодавства України. Наведені аспекти можна також брати до уваги і при викладанні навчальної дисципліни «Правознавство» у системі підготовки здобувачів вищої освіти.

Ключові слова: право інтелектуальної власності, захист прав і свобод людини та громадянина, Конституція України, конституційні засади захисту права інтелектуальної власності, правова культура, педагогічні інструменти.

The article, taking into account the achievements of modern legal doctrine and constitutional legislation, analyzes and forms an approach to understanding the constitutional principles of intellectual property rights protection in Ukraine.

The article states a fairly high level of self-sufficiency of the constitutional principles of intellectual property rights protection, which, in the opinion of the authors, is confirmed by the following points. First, the norms of the Constitution of Ukraine as a universal regulatory legal act concern the requirements for the legislator, who must take measures to regulate in detail the issues of intellectual property rights protection and the legal regime for its use. Second, the self-sufficiency of the constitutional principles of intellectual property rights protection is manifested in the direct guarantee of intellectual property rights. Considering that, in accordance with Part Three of Article 8 of the Fundamental Law of Ukraine, the norms of the Constitution of Ukraine are norms of direct action, and an appeal to the court to protect the constitutional rights and freedoms of a person and a citizen is guaranteed directly on the basis of the Constitution of Ukraine, this indicates the special role of constitutional principles both in the process of regulating intellectual property rights and in the process of its protection. Thirdly, the special significance of the constitutional principles of intellectual property protection lies in the fact that it is the Constitution of Ukraine, having a significant human rights protection potential, that creates the conditions for building an institutional system for the protection of human and citizen rights and freedoms, including the right to intellectual property. This involves the introduction at the constitutional level of a multi-level and multi-directional system of institutions that form a holistic mechanism for the protection of intellectual property rights. Moreover, such a mechanism includes national, both judicial and extrajudicial bodies, and also provides for the possibility of applying to international bodies and institutions (universal and regional).

Therefore, the Constitution of Ukraine as a universal normative legal act of the highest legal force contains strong and very well-thought-out constitutional principles of protecting intellectual property rights as an important and necessary condition for the dynamic development of the entire society, which should be recognized as particularly important. It should be noted that a significant part of such principles is contained directly in the principles of the constitutional system of Ukraine, which are not without reason considered as a «Constitution for the Constitution», and are distinguished by the highest legal force and maximum stability. All this speaks of a strong and proper constitutional basis both for direct application in the aspect of protecting this right, and for further regulation at the level of the current legislation of Ukraine. The above aspects can also be taken into account when teaching the academic discipline «Jurisprudence» in the system of training higher education applicants.

Key words: intellectual property law, protection of human and civil rights and freedoms, Constitution of Ukraine, constitutional principles of intellectual property rights protection, legal culture, pedagogical tools.

Актуальність дослідження. У сучасних умовах право інтелектуальної власності набуває дедалі більшого значення через те, що воно створює умови для належної активної та творчої діяльності, здобутки якої будуть відповідним чином захищені та які, у той же час, можуть виступати поштовхом для сучасних перетворень, трансформацій та динамізації інноваційного розвитку. Конституція України як універсальний нормативно-правовий акт створює умови для комплексного урегулювання всіх ключових сфер суспільних відносин. Саме тому потрібно виявити відповідні конституційні засади, які стосуються захисту права інтелектуальної власності, що буде основою як для діяльності із безпосереднього захисту такого права, так і для удосконалення чинного законодавства у цій сфері. Крім того, з педагогічної позиції важливим аспектом встановлення таких засад є, на наш погляд, удосконалення викладання навчальної дисципліни «Правознавство» у системі підготовки здобувачів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Формування сучасної державності, що динамічно розвивається, забезпечення конкурентної здатності у світових масштабах, створення умов для прояву інтелектуальних здібностей широкими верствами населення та інші позитивні прояви безпосередньо пов'язані з правом інтелектуальної власності. Як правильно зазначає М. Ю. Потоцький, на рівні аксіом існує теза про те, що творча та інтелектуальна діяльність різноманітних суб'єктів забезпечує динамічний соціальний та економічний розвиток сучасного суспільства. Причому постіндустріальна економіка вимагає особливих підходів до охорони прав інтелектуальної власності [1, с. 374].

Разом із тим, у цьому контексті варто виходити з того, що інтелектуальна власність, яка доволі часто отожднюється виключно з комерційною діяльністю, на сьогодні отримує інші аспекти свого сприйняття та реалізації. Причому йдеться не лише про некомерційну господарську діяльність, але й про її статус як супутника широкого спектру проявів людського буття. Більше того, цифрова трансформація, що останнім часом супроводжує сучасну цивілізацію, лише прискорює та поглиблює таке розуміння. До цього ж приєднуються особливо актуалізовані наразі питання національної безпеки України. Саме тому не випадково у пункті 9 Стратегії національної безпеки України, затвердженої указом Президента України від 14 вересня 2020 року № 392/2020 [2] прямо звертається увага на те, що стрімкі технологічні зміни, насамперед в енергетиці та біотехнологіях, розробки у сфері штучного інтелекту тощо докорінно трансформують економіку і суспільство в цілому. Стрімко зростає роль інформаційних технологій у всіх сферах суспільного життя. Розробляються системи озброєнь на основі нових фізичних принципів, із використанням квантових, інформаційних, космічних, гіперзвукових, біотехнологій, а також технологій у сфері штучного інтелекту, створення нових матеріалів, робототехніки та автономних безпілотних апаратів.

Роль права в аспекті унормування питань інтелектуальної власності суттєво зростає. Адже, ті питання, що регулювалися раніше за посередництвом норм моралі, релігії чи корпоративних норм, на сьогодні вже регулюються нормами права. Як відомо, національна правова система України починає свою структурно-функціональну побудову з базового нормативно-правового акту та ключового джерела права – Конституції України [3]. Саме вона, будучи універсальним документом фундаментального значення, формує правові умови для комплексного охоплення правовим регулювання всіх ключових сфер суспільних відносин. Безперечно, питання власності, у тому числі й інтелектуальної, а також її захисту входять до кола таких питань та як безпосередньо, так і опосередковано урегульовуються конституційними нормами.

Саме тому можна говорити про вельми високий рівень самодостатності конституційних засад захисту права інтелектуальної власності. Дещо забігаючи наперед, зазначимо, що така самодостатність знаходить свій прояв у тому, що норми Конституції України з цих питань стосуються насамперед вимог до законодавця, який повинен уживати заходів щодо детального урегулювання питань захисту права інтелектуальної власності та правового режиму її використання.

По-друге, самодостатність конституційних засад захисту права інтелектуальної власності знаходить свій прояв у безпосередньому гарантуванні права інтелектуальної власності. Зважаючи на те, що відповідно до частини третьої статті 8 Основного Закону України, норми Конституції України є нормами прямої дії, а звернення до суду для захисту конституційних прав і свобод людини і громадянина безпосередньо на підставі Конституції України гарантується, то це додатково підкреслює особливу роль конституційних засад як у процесі регулювання права інтелектуальної власності, так і в процесі захисту такого конституційного права.

По-третє, особлива значущість конституційних засад захисту інтелектуальної власності полягає у тому, що саме Конституція України, маючи суттєвий правозахисний потенціал, формує умови для побудови інституційної системи захисту прав і свобод людини та громадянина, у тому числі й права на інтелектуальну власність. Йдеться про запровадження на конституційному рівні різнорівневої та різноспрямованої системи інституцій, що формують цілісний механізм захисту права інтелектуальної власності. При чому такий механізм налічує національні як судові, так і позасудові органи, а також передбачає можливість звернення до міжнародних органів та установ. Останні, як відомо, поділяються на регіональні (наприклад, Європейський Суд з прав людини) та універсальні (ООН та її структури).

Якщо поглянути на ці три виділені аспекти у системній єдності, то можна говорити про те, що всі вони стосуються гарантування права інтелектуальної власності, що у контексті потенційного та реального захисту такого права виступає необхідною умовою його реальності, а не фіктивності. Причому слід брати до уваги найбільш поширену класифікацію поділу гарантій прав і свобод людини та громадянина, що має місце у сучасній доктрині. Йдеться про поділ всіх елементів (складових) гарантій на загальні (загальносоціальні) та спеціальні (юридичні). Причому слід звернути увагу і на те, що перші, будучи відправною точкою у системі встановлення захисту такого права, невіддільно пов'язані з другими. У цьому випадку слід мати на увазі те, що економічні, ідеологічні, духовні, політичні гарантії на сьогодні переважно реалізуються у межах відповідних правових форм, до яких слід віднести правотворчу, правозастосовну, правоохоронну, правозахисну та інші, що вочевидь устанавлюються та передбачаються правовими нормами.

Більше того, духовність, ідеологічні компоненти, економіка, політична сфера, що виступають середовищем для забезпечення гарантування, у тому числі й захисту права інтелектуальної власності знаходять своє чітке закріплення навіть на рівні засад конституційного ладу України (у доктрині конституційного права України їх обгрунтовано називають Конституцією для Конституції). У цьому випадку необхідно вказати на такі його положення, які безпосередньо стосуються загальних гарантій захисту права інтелектуальної власності та з яких починається фундамент конституційних засад захисту такого права, та гарантування національних інтересів України. При цьому слід мати на увазі те, що відповідно до пункту 10 частини першої статті 1 Закону України «Про національну безпеку України» [4] під такими інтересами слід розуміти життєво важливі інтереси людини, суспільства і держави, реалі-

зація яких забезпечує державний суверенітет України, її прогресивний демократичний розвиток, а також безпечні умови життєдіяльності і добробут її громадян. Адже аксіоматичною слід визнати тезу про те, що ні прогрес і прогресивний розвиток соціуму, ні створення належних умов у сучасному світі не можна здійснити без творчого, інтелектуального підходу.

У першу чергу слід мати на увазі положення частини другої статті 3 Конституції України про те, що права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, а утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави. Це положення, яке в цілому стосується гуманізму та формування державної правової політики людиноцентризму формує базовий акцент на обов'язках держави щодо створення відповідної системи (нормативної та інституційної) стосовно гарантування і захисту всіх прав, у тому числі й права інтелектуальної власності. Конституційний Суд України сформулював у деяких своїх рішеннях юридичні позиції, за яких згадані вище обов'язки розуміються як конституційні.

Що стосується інституційної системи, то у засадах конституційного ладу України цьому питанню приділено увагу. Зокрема, відповідно до частин першої та другої статті 6 Основного Закону України, державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову. Причому органи, що належать до вказаних гілок державної влади, здійснюють свої повноваження у встановлених цією Конституцією межах і відповідно до законів України. У свою чергу, згідно з частиною другою статті 19 цього ж нормативно-правового акту, органи державної влади та органи місцевого самоврядування, їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачено Конституцією та законами України. Наведені фундаментальні положення відіграють велику роль не лише в аспекті побудови державного апарату, проведення та реалізації державної антикорупційної політики [5], але й у побудові інституційної системи захисту прав, у тому числі й права інтелектуальної власності.

У системі реалізації загальних гарантій, що створюють фундамент для захисту права інтелектуальної власності, важливе місце займають положення, зафіксовані у статті 15 Конституції України. Так, відповідно до частини першої цієї статті, суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності. Як видно, тут ідеться про підґрунтя для реалізації економічних, політичних та духовно-ідеологічних гарантій реалізації та захисту зазначеного права. Разом із тим, ця стаття саме в аспекті захисту права інтелектуальної власності здійснює не лише загальний вплив, але й має доволі спеціалізоване та вузькоспрямоване значення.

Розуміючи право інтелектуальної власності як можливість володіти, користуватися й розпоряджатися результатами інтелектуальної творчої діяльності, слід враховувати те, що при створенні, поширенні таких результатів особливо значення мають ті засади конституційного ладу України, що стосуються ідеологічного плюралізму (багатоманітності), а також заборони цензури та несприйняття жодної ідеології як обов'язкової. У зворотному випадку могло б трапитися те, що результати такої діяльності були б визнані такими, що існують «поза законом», а в реальності поза дозволом держави та її цензури. Такі випадки відомі історії – часів існування УРСР у складі СРСР.

Крім того, слід мати на увазі й те, що захист будь-якої категорії прав, а особливо права інтелектуальної власності вимагає високої правової та загальної культури, що повинна на базі Конституції України та вищевказаних положень формуватися протягом усього періоду розвитку людини та особливо у межах навчання у закладах

вищої освіти. Як ми вже зазначали, від здобувачів вищої освіти як майбутніх фахівців, що будуть задіяні у різних сферах суспільних відносин, залежить майбутнє країни, її динамічний та поступальний розвиток. У тому разі, якщо говорити виключно про студентів неюридичних закладів вищої освіти, то одним із суттєвих чинників, який покликаний сприяти належному формуванню правової культури та підвищувати її є належне викладання та вивчення студентами навчальної дисципліни «Правознавство» [6, с. 48].

До найважливіших засад конституційного ладу України, які слід мати на увазі при захисті права інтелектуальної власності, слід віднести положення про те, що власність зобов'язує та не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству (частина третя статті 13), а також про те, що держава забезпечує захист прав усіх суб'єктів права власності і господарювання, соціальну спрямованість економіки. Усі суб'єкти права власності рівні перед законом (частина четверта статті 13).

Отже, засади конституційного ладу України як «Конституція для Конституції» формують першооснову для створення належних конституційних засад захисту права інтелектуальної власності. Значущість таких засад знаходить свій вираз у формуванні конституціоналізму на демократичних засадах, що виступає стимулом для сучасного динамічного розвитку та далекосяжну перспективу та виділення у цьому процесі всього комплексу прав і свобод людини та громадянина з ефективними механізмами їхнього захисту. Причому, враховуючи такі постулати, слід розуміти те, що існуючий перелік прав і свобод, у тому числі й тих, що закріплені в інших положеннях Основного Закону України, не може бути звужений навіть шляхом внесення змін до самої Конституції України (частина перша статті 157).

Розвиваючи положення засад конституційного ладу України, Конституція України, у першу чергу, у Розділі II «Конституційні права і свободи людини та громадянина» встановлює як окремі права і свободи, так і передбачає основи становлення та функціонування інституційного механізму їхнього захисту.

Передусім на розвиток положення частини третьої статті 13 про те, що власність зобов'язує та не повинна використовуватися на шкоду людині і суспільству спрямовані конституційні приписи про те, що використання власності не може завдавати шкоди правам, свободам та гідності громадян, інтересам суспільства, погіршувати екологічну ситуацію і природні якості землі (частина сьома статті 41 Конституції України).

У свою чергу, на розвиток частини першої статті 15 Основного Закону України про те, що суспільне життя в Україні ґрунтується на засадах політичної, економічної та ідеологічної багатоманітності спрямовані положення частини першої, другої та четвертої статті 41 про те, що кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. Право приватної власності набувається в порядку, визначеному законом. Ніхто не може бути протиправно позбавлений права власності. Право приватної власності є непорушним.

Причому, зважаючи на особливу значущість права інтелектуальної власності, вітчизняний конституціонодавець у 1996 році урахував це та закріпив таке право окремо. У зв'язку з цим, він приділив цьому питанню безпосередньо три конституційні приписи. Передусім, ідеться про частину першу статті 41 Конституції України, де встановлено, що кожен має право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю, результатами своєї інтелектуальної, творчої діяльності. У свою чергу, другим конституційним приписом, що безпосередньо стосується цього питання є частина перша статті 54 Основного Закону України, де передбачено, що громадянам гарантується свобода

літературної, художньої, наукової і технічної творчості, захист інтелектуальної власності, їхніх авторських прав, моральних і матеріальних інтересів, що виникають у зв'язку з різними видами інтелектуальної діяльності. І, нарешті, третій конституційний припис указує на те, що кожен громадянин має право на результати своєї інтелектуальної, творчої діяльності; ніхто не може використовувати або поширювати їх без його згоди, за винятками, встановленими законом.

Розглядаючи в цілому ці приписи як позитивні та прогресивні слід зауважити те, що вони містять певну некоректність стосовно суб'єктного складу. Адже це право і гарантії його реалізації та захисту повинні стосуватися не лише стосовно громадян, але й інших осіб, хто на законних підставах перебуває в Україні: іноземців та осіб без громадянства. Крім того, такі положення повинні стосуватися й тих суб'єктів, що в Україні не перебувають, але стосовно результатів творчої й інтелектуальної діяльності яких у силу їх транскордонності можуть виникати різно-

манітні правові питання, у тому числі й пов'язані з їхнім захистом.

Висновки. Отже, Конституція України як універсальний нормативно-правовий акт найвищої юридичної сили містить міцні та вельми продумані з точки зору правової визначеності конституційні засади захисту права інтелектуальної власності як важливої та необхідної умови динамічного розвитку всього соціуму. Слід визнати особливо важливим те, що суттєва частина таких засад має місце безпосередньо у засадах конституційного ладу України, які небезпідставно розглядаються як «Конституція для Конституції», і відрізняються найвищою юридичною силою та максимальною стабільністю. Все це говорить про міцне та належне конституційне підґрунтя як для безпосереднього застосування в аспекті захисту цього права, так і для подальшого урегулювання на рівні поточного законодавства України. Наведені аспекти можна також брати до уваги і при викладанні навчальної дисципліни «Правознавство» у системі підготовки здобувачів вищої освіти.

ЛІТЕРАТУРА

1. Потоцький М. Ю. Роль права інтелектуальної власності у господарській діяльності. Юридичний електронний науковий журнал. № 9. 2021. С. 374–376. С. 374.
2. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 14 вересня 2020 року «Про Стратегію національної безпеки України»: Указ Президента України №392/2020. Офіційне інтернет-представництво Президента України. URL: <https://www.president.gov.ua/documents/3922020-35037>
3. Конституція України : *Відомості Верховної Ради України*. 1996. № 30. Ст. 141.
4. Про національну безпеку України : Закон України від № 2469-VIII від 21 червня 2018 р. *Відомості Верховної Ради України*. 2018. № 31. Ст. 241.
5. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовтня 2014 р. № 1700-VII. *Відомості Верховної Ради України* 2014. № 49. Ст. 2056.
6. Лисенко І. В., Кузьменко О. В., Гаряєва Г. М. Навчальна дисципліна «Правознавство» як ефективний засіб формування правової культури у студентів неюридичних закладів вищої освіти. *Юридичний науковий електронний журнал*. № 2. 2024. С. 47–49.

Дата першого надходження рукопису до видання: 19.08.2025
Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 23.09.2025
Дата публікації: 26.09.2025